

**«САРМАТСЬКА КАТИНЬ».
ОБРАЗ СТРАТИ ПОЛЬСЬКИХ БРАНЦІВ ПІСЛЯ БАТОЗЬКОЇ БИТВИ 1652
РОКУ В ІСТОРІОГРАФІЇ ТА КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ ПОЛЬЩІ**

Усатенко Ігор Андрійович

кандидат історичних наук, викладач кафедри філології та гуманітарних наук,

КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», Вінниця

E-mail: igorusatenko88@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7719-3678>

На підставі аналізу великої кількості опрацювань істориків було охарактеризовано загальний образ масової страти польських бранців, захоплених козаками та татарами після бою під Батогом 1652 року в польській історіографії та сучасній колективній пам'яті. Праця містить розгляд свідчень очевидців, широкого кола історичних праць, публіцистичних статей та інтернет-публікацій, які були присвячені висвітленню теми дослідження. Майже всі перелічені у статті автори намагалися побудувати свою оповідь таким чином, аби вона включала одночасно як героїчну, так і жертвну пам'яттєву парадигми. Було встановлено, що опис та інтерпретація перебігу подій битви під Батогом, а також її трагічних наслідків, контрастує з зображенням інших баталій доби Національно-визвольної війни. Крім того, було виявлено, що численні описи розправи над елітними представниками «люду рицарського», здійснені багатьма польськими авторами, істотно відрізняються один від одного. Основні причини наявності різних оцінок стосуються, передусім, розбіжностей щодо кількості жертв, а також пояснюються відсутністю консенсусу серед науковців щодо того, хто був ініціатором, а хто виступав у ролі виконавця смертельного покарання для польських бранців. Особливу увагу було приділено питанню визначення місця винищення цвіту шляхетського офіцера після Батозької битви в героїці та колективній пам'яті сучасних поляків. Зокрема, у статті були детально розглянуті спроби введення нарративу «Сарматської Катині», в якому події XVII століття були пов'язані з подіями з часів Другої світової війни. Незважаючи на свою певну популярність у засобах масової інформації на початку 2000-х років, така комемораційна конструкція все ж не була прийнята академічним співтовариством.

Ключові слова: польська історіографія, колективна пам'ять, визвольна війна, битва під Батогом, «Сарматська Катинь», страта полонених.

Постановка проблеми. Військову історію будь-якої країни можна трактувати як синонім національної звитяги, предмет для гордості, або ж як вмістилище драматичних конфліктів, які лише заважають налагодженню конструктивних взаємин між людьми, що мешкають по сусідству. Вибір пріоритету – примирення, або ж пошуку історичної справедливості (справжньої чи примарної), зазвичай, залежить від порядку денного, який стоїть перед керівниками держав, а також геополітичної кон'юнктури чи внутрішньополітичних позицій тамтешніх еліт.

Ось і один з найбільш проблемних, але цікавих сюжетів українсько-польських відносин ранньомодерної доби, битва під Батогом 1652 року, також була не позбавлена подібної неоднозначності. З одного боку, Батозька перемога – це триумф козацької зброї, «українські Канни», порвання з принизливими умовами Білоцерківського договору [Степанков, 2003, с. 201], або ж порахунок за поразку під Берестечком. З іншого, цю ж битву частина наших сусідів поляків схильна потрактовувати не лише як мілітарний розгром найбільш боєздатної частини коронного війська, але і як, висловлюючись термінами сучасного міжнародного гуманітарного права, жакливій військовий злочин об'єднаних козацько-татарських сил. Якщо геополітичний контекст та історико-політичні наслідки битви добре знані українським історикам, то страта полонених, що відбувалася уже після баталії на початку червня (3–4 червня) 1652 року, з очевидних

причин не набула розголосу у вітчизняній історіографії. Втім, її безпосередні мілітарні, гуманітарні та психологічні наслідки для Речі Посполитої, як в короткотерміновій, так і в більш довгостроковій перспективі, були настільки відчутними, що про них потрібно говорити більше й якомога відкритіше.

Приміром, поразка поляків під Батогом зумовила подальшу зміну принципу поділу всіх збройних сил. Якщо раніше воїнство Речі Посполитої складалося зі сталих (регулярних) частин – кавалерійського війська (фінансування якого здійснювалося за рахунок кварти – четвертої частини прибутків від королівських маєтків) та найманого суплементового війська, яке утримувалося коштом воеводства, то після винищення квіту професійної польської армії обидва види військ злилися в одне т.зв. компутове військо. Його розмір варіювався в залежності від ситуації [Wimmer, 1965, s. 74–75]. Подібними за своєю масштабністю були зміни, що були викликані Батозькою поразкою в інших сферах життя монархічної держави. Саме тому наукова актуальність зазначеної теми й досі є досить високою.

Зважаючи на це, пріоритетним був не стільки розгляд фактографічного контексту, але й, передусім, опис польської історіографічної бази та аналіз стану пам'яттєвого дискурсу, пов'язаного з подіями битви під Батогом в Республіці Польща.

У зв'язку з вищевикладеними міркуваннями, головною метою статті є охарактеризувати загальний образ масової страти еліти польського війська після

бою під Батогом 1652 року в польській історіографії та сучасній колективній пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Як уже згадувалося вище, битва, яка мала місце на теренах сучасної Вінниччини у середині XVII століття була непересічною подією. Батозька поразка та подальше винищення полонених справили настільки потужний та приголомшливий ефект для всієї Польсько-Литовської держави [Величко, 2006, с. 256], що жителі Варшави улітку 1652 року почали поспіхом укріплювати захисні споруди свого міста, побоюючись нападу козаків на столицю [Długolecki, 1995, s. 188]. Після неї місцеві сеймики один за одним приймали ухвали про готовність скликання посполитого рушення (з метою створення останнього рубежу оборони козацькій навалі універсалом короля Яна Казимира була призначено навіть місце збору – поблизу овіяного легендами Пйотравіна) [Wimmer, 1965, s. 74; Rawita-Gawroński, 1909, s. 211], а привілейовані верстви населення вже почали роздумувати над питанням пошуку притулку в Гданську, Сілезії, Угорщині чи Австрії [Rawita-Gawroński, 1909, s. 211].

Гекатомбу згадували у своїх численних щоденниках не лише зменька вцілілих учасників тих подій, але й ціла низка державних діячів й урядників, які не мали до неї безпосереднього відношення. Про вбитих на полі бою складали героїзовані треноси найвідоміші тогочасні поети (наприклад, Веспасіан Коховський) [Kochowski, 1991, s. 39–41], або залишали барвисті згадки у тогочасних європейських щорічниках (Theatrum Europaeum) [Schleder, 1685]. У Батозькій масакрі залишився також навіть власний іконографічний образ у вигляді моторошної гравюри у творі відомого німецького сходовознавця Лудольфа Гюба [Hiob, 1713, s. 257–258].

Окрім того, вона позоставила абсолютно інший відбиток у свідомості сучасників, у порівнянні з іншими битвами цієї доби. Приміром, якщо Пилявецька поразка 1648 року, свого часу викривала нерішучість та полководницьку бездарність шляхетського командування, а тому й залишилася у колективній пам'яті поляків як символ боягузтва та безпорадності, то бойовище, що відбувалося на теренах Вінниччини у 1652 році, стало символом хоч і тотальної та страхітливої, проте не позбавленої якоїсь приреченої доблесті поразки. І навіть попри закиди про фатальні прорахунки на адресу польного гетьмана Марціна Калиновського, який також наклав головою у бою з козаками та татарами, відома наперед трагічна участь представників польського офіцерства дещо амортизувала одвічне питання щодо пошуку винних, акцентуючи увагу здебільшого на трагічно-віктимному образі подій. Саме ця жертвовність вже набагато пізніше сприяла спробам розбудови колективної історичної пам'яті про битву в урочищі Батіг поблизу с. Четвертинівка та м. Ладжичина у поляків як про «Сарматську Катинь» [Drozd, 2012; Duda 2014; Galik, 2007; Groszkowski, 2014; Jeńców; Widacka;] (на відміну від пануючого в історіографії та белетристиці XIX та першої половини XX столітті позначення цих подій заголовком «Криваве сватання», яке було введене в обіг істориком та публіцистом

Людвіком Кубалею [Степанков, 2012, с. 210].

Саме наведене вище явно штучне формулювання, в якому у реверсивно-анахронічній манері події XVII століття асоціювалися з радянським воєнним злочинем століття XX, з'явилося у польській публіцистиці на початку «нульових». Порівняння, яке виникло ще в часи коли Катинь була провідним загально-національним мнемонічним символом (зараз з цього місця «Катинський злочин» 1940 року зуміла цілковито витіснити «Волинська різня» 1943 року), навряд чи можна назвати вдалим. Дві історичні події справді мають подібну фабулу та травматичний для національної свідомості зміст. Втім, не вдаючись до жодних спроб відбілювання чи релятивізації подій з цього випадку, а також обопільних випадків бузувірств поляків (проти українців) та козаків (проти поляків та євреїв) за доби Хмельниччини, все ж варто нагадати про ті історичні контексти, в умовах яких відбувалися обидві події.

Хоча у середині XVII століття, звісно, ще не існувало жодних декларацій з області міжнародного гуманітарного права, які регламентували б звичаї та правила ведення війни, проте, досить розповсюдженими були неписані правила ведення війни та уявлення про обов'язки лицарства. Хоч і класик вітчизняної історичної думки Михайло Сергійович Грушевський і писав про «діло холоднокровної стратегії, а ніякої кровожерности» [Грушевський, 1996, с. 442], починаючи ще від найдавніших часів відношення до правових/звичаєвих норм і принципів, які регулюють захист жертв війни, а також обмежують її методи і засоби, коливався від людяності, запропонованій вперше ще Законами Ману, до сумнозвісної Бреннової максими «Vae victis».

Належить зауважувати і те, що дуже часто шляхетський сарматський лицарський етос, добрі християнські чесноти, інфамії та баніції не вберігали переможеного від люті переможця, а кріпака від свавілля пана. Попри пануючі в офіційному польському гранд-нарративі ментальні конструкти, що покликані описати присутність шляхти та магнатерії на українських землях не у ролі визискувачів, але виключно як культуртрегерів, змалювати картину патріархального благоденства пасторальної Аркадії Східних Кресів, відношення до селянської черні, а тим паче до тих «хамів», які наважувалися повставати ніколи не вирізнялося великодушністю. Про це без жодних упереджень пише велика кількість польських [див. напр., Sowa, 2011, s. 323–345] та європейських істориків. Подібно до цього, численними є страхітливі приклади невинуватої жорстокості, що їх за бажання можна знайти з різних сторін, у історії майже будь-якої армії тієї чи попередньої епохи. Подібно до трагедії, що відбувалася після Батозької битви, польські воєначальники також далеко не завжди щадили взятих у полон супротивників. Траплялося це не тільки під час придушення козацьких повстань (пригадаймо, хоча б, Солонницьку трагедію 1596 року), але й під час воєн з відносно професійними арміями інших супротивників (як мінімум тисячу молдаван було страчено поляками перед битвою під Обертином [Plewczyński, 2017, s. 366] 1531 року, або ж близько 1400 московитів було вимордовано при облозі

Стародуба [Соловьев] 1534 року. Зазначимо, що до обох випадків мав відношення засновник Тернополя – Ян Амор Тарновський).

Інші, проте досить схожі за своєю суттю приклади жорстокого ставлення до цивільного населення та полонених, уже за часів Хмельниччини, можна відшукати досліджуючи трагічні переходи міст та сіл з рук в руки. Приміром, білоруський Пінськ, який від літа 1648 року опинився в епіцентрі боротьби між козаками та військами польного гетьмана Великого князівства Литовського Януша Радзивілла, вже в листопаді того ж року був ним відбитий. Оволодіння містом козаками відзначилося винищенням місцевого католицького кліру та євреїв [Маеўскі, 2015, с. 11–12]. Спроба його повернення литовсько-польським військом також обернулася кривавою різаниною.

Польський історик й автор белетризованого життєпису князя – Едвард Котлубай описував як це «місто, котрого містяни добровільно піддалися козакам та з ними були поєдналися, віддано було на грабунок жовнірству, швидко знищене вщент та обернене на попіл, аби не було далі осердям повстанців, і аби другим містам, що сторону козацьку тримають прикладом служило» [Kotlubaj, 1859, s. 125]. Сучасний варшавський військовий історик Анджей Адам Маевський припускає, що в результаті брутальних бойових дій та вбивств тих, хто здався, з 10 тисячного населення міста загинула третина, або навіть половина [Маеўскі, 2015, с. 15].

Як стає зрозуміло, непоодинокі репресалії та взаємні каральні акції залишили помітний слід у сприйнятті противниками один одного. Попри те, що таку практику вже в той час сприймали та називали варварською, її аж ніяк не можна назвати рідкістю у війнах, які точилися у різних закутках континенту.

У вітчизняній історіографії тема екзекуції після Батозької битви неодноразово піднімалася, хоча й завжди в обмеженому, або дещо реабілітуючому по відношенню до козаків світлі. Зауважмо одразу, що дана стаття не ставить перед собою завдань набути статусу скандалізованої сенсації (в українській історіографії про трагедію після битви під Батогом писали як літописці [Величко, 2006], так і сучасні історики [Степанков, 2012; Смолій, 2009; Мараєв, 2017], або кидатися в одну з крайнощів.

Під останніми ми маємо на увазі як шкідливе використання наперед забарвлених та безапеляційних кліше, на кшталт, «наш герой», «підступний зрадник» чи «безжалюгідний ворог», так і протилежне за змістом бажання зобразити історію таким собі ідилічним *Rex Omnium Inter Omnes* («Миром усіх з усіма»). Натомість в справжній, позбавленій монохромності історії, набагато важливішим видається розуміння того, про що писав видатний французький історик Даніель Бовуа. Вчений писав, що об'єктивне дослідження історії України тієї доби (наскільки воно таким може бути), зберігаючи вірність методиці має звертатись до автентичних документів і сепаруючись від підозрілих афектів а la Сенкевич, від польських піднесених легенд, від російських перекохань і українських розчарувань, від уявлень про Україну як про край благословенної гармонії, де сьогоднішні мрійники проєктують розмістити свої палкі заклики до мирної і

багатокультурної Європи, не може дозволити собі викидати факти зоологічної жорстокості [Бовуа, 1998, с. 14]. За словами авторитетного західного науковця, вони проявлялися як у щоденному побуті, так і зрештою в площині виправдувальних теорій [Бовуа, 1998, с. 14]. Саме тому головними завданнями праці є реконструювати події винищення полонених, спробувати пояснити мотиви Богдана Хмельницького, пригадати головні історичні джерела щодо цієї теми та навести спроби аналізу цих опрацювань в сучасній польській історіографії та колективній пам'яті.

Отож, перейдімо до безпосередньої історії подій та їхньої історіографії. У переважній більшості тогочасних джерел йдеться про те, що після битви під Батогом велика частина полонених, які потрапили до кримських татар, згідно з попередньою домовленістю про ясир, були викуплені козаками, а потім піддані смертній карі. Найбільш загальну схему того, що відбувалося можна прочитати у реляціях офіцерів коронного війська, які дивом врятувалися після битви та страти полонених. Так безпосередній свідок подій Кшиштоф Корицький через місяць після них писав поручникові Вичковському про те, що: «Хмельницький одразу після битви дав Нурадину султану 50 тисяч талерів, обіцяв йому віддати Кам'янець, для того, аби кожного бранця вбити дозволив. Після розгрому війська, в понеділок [3 червня] і у вівторок [4 червня] усіх невільників було страчено. Лише в середу вийшов емір, і сповістив, що якщо хто ці два дні пережив, то нехай живе. Проте залишилися тільки хлопці малі та сивочолі, а всі інші полягли, бо Хмельницький при кожній переправі з султаном наказував відбирати невільників та страчувати» [Długolecki, 1995, s. 181].

Щодо Хмельницького, який згаданий у попередньому фрагменті, то тут згідно з усіма польськими документами, мається на увазі гетьман Богдан Хмельницький, а не його син Тиміш, який не мав ані належного авторитету, ані повноважень, аби приймати такі важливі рішення. Ймовірно, також, що нурредін – це не власна назва, а титул третьої після хана і калги особи в ієрархії посадовців Кримського ханства (далі у тексті Нурредін у формі власної назви подаватиметься у разі, якщо його так подаватиме те чи інше джерело). Львівський католицький священник, хроніст Ян Томаш Юзефович пригадував у своєму творі про те, що перемовини з татарами вели Іван Виговський та Іван Золотаренко [Ciesielski, 2007, s. 35]. Іноді серед ініціаторів каральної акції хроністи називають також Дем'яна Лісовця [Ciesielski, 2007, s. 35] та Семена Височана [Kubala, 1901, s. 150; Jasenica, 2007, s. 108]. Хоча, щодо наявності на полі брані згаданих персон можуть виникнути питання. Наприклад, священник Юзефович говорив у своїй книзі не про Височана, а про Висовського (Височана чи Виговського? – автор), який разом з Асавулом (зрозуміло, що це теж не ім'я) та Золотаренком вели переговори з татарами на чолі яких був Нурредін-султан [Józefowicz, 1854, s. 153].

Інший учасник битви, якому теж пощастило врятуватися – Станіслав Друшкевич, покладав вину за мордування полонених також на кримськотатарського урядника Карач-бея, який допоміг переконати Нурредін-султана у вигідності та доцільності продажу

бранців козакам [Druszkiewicz, 1856, s. 124–132].

Веспасіан Коховський також згадував, що авторитетна частина татар виступила проти продажу бранців та навіть називав їхні, вочевидь, не надто достовірні імена (зокрема, мурзи Каплан і Хамамбет) [Kochowski, 1840, s. 149–150]. Зрозуміло, що ними керували не тільки і не стільки гуманістичні мотиви, скільки намір збагатитися. Михайло Грушевський, опираючись на реляції одного з татар-учасників «асавула Мамета», записане у грудні 1652 року москвовськими послами, писав про те, як татари скаржилися, що «ім нема користи ходити до гетьмана і козаків в поміч на ляхів, тому що гетьман і козаки городів цареві (ханові – автор) з договором не дали, а на бранцях їх, Татар, даремно скривдили: вони за них взяли були б великі викупи» [Грушевський, 1996, с. 443].

Варто зауважити, що частині полонених поляків татари все ж спромоглися зберегти життя заради викупу. Так, Кшиштоф Гродзіцький викупив своє звільнення за 4 тисячі талерів, а спасіння двох вахмістрів обійшлося їм відповідно у суму 1000 талерів для кожного [Ciesielski, 2007, s. 37].

Виконання самої страти було доручено ногайцям, що підтверджується цілим рядом польських джерел. Вавжинець-Ян Рудавський – римо-католицький клірик, тогочасний історик і правник у своїй об'ємній історії Польщі, присвяченій добі королювання Яна II Казимира Вази, попри свій неприхований скепсис до польської магнатерії оповідав про те, що вже після битви було вбито цілий ряд представників польського нобілітету: брата майбутнього короля Польщі Яна III Собеського – Марєка Собеського, який на той час був красноставським старостою, авторитетного генерала артилерії та досвідченого військового діяча Зигмунта Пшиємського [Rudawski, 1855, s. 212]. Серед найбільш відомих жертв цілеспрямованого винищення бранців після битви під Батогом називають також чернігівського каштеляна, вінницького старосту Яна Одживольського, теребовлянського старосту Юрія Балабана [Грушевський, 1996, с. 438] та сина коронного гетьмана Марціна Калиновського – коронного обозного Самуєля (Самуїла) Калиновського [Przyboś, 2007, s. 466].

Ще однією дискусійною темою, об яку неодноразово «ламали списи» науковці сусідньої країни була присутність та роль Стефана Чарнецького на полі бою. Чи не найпереконливіше слово щодо відсутності національного героя Польщі на полі брані висловив Войцех Яцек Длуголенцький, який в якості одного з доказів наводив лист останнього до Єжи Любомирського [Ciesielski, 2007, s. 188]. Датований 20 червня 1652 року лист був написаний у спокійному тоні, без жодних натяків на те, що його автор був поінформований про жахливу поразку польської армії. Ймовірно, рацію мав Людвік Єніке – польський історик другої половини XIX століття, який твердив, що під Батогом поліг небіж Стефана Чарнецького – Стефан Станіслав [Jerlicz, 1853, s. 26–27].

Куди більше суперечок серед польських хроністів та істориків викликають підрахунки кількості жовінірів, вбитих 3–4 червня 1652 року. Веспасіан Коховський [Kochowski, 1840, s. 149] та Ян Томаш

Юзефович [Józefowicz, 1854, s. 150] наводять цифру у 5 тисяч вояків. Сучасний польський історик Войцех Яцек Длуголенцький оцінював кількість жертв у 3 тисячі осіб [Długolecki, 1995, s. 183], а Альбрехт Станіслав Радзивілл писав про 2 тисячі вбитих [Radziwiłł, 1980, s. 346]. Автор «Віршованої хроніки» згадував про криваві води Бугу, які після екзекуції були забарвлені червоним [Kronika, s. 42–43].

Визначити співвідношення тих, хто загинув на полі бою і тими, хто наклав головою вже після неї досить важко. Дещо простіше говорити про військові одиниці, які були винищені в результаті битви. Ян Віммер у своїй хрестоматійній праці «Військо польське у другій половині XVII століття» писав про те, що під Батогом було повністю зліквідовано 8 хоругв гусарії, 4 аркебузії, 2 козацьких, 2 регіменти піхоти, 2 драгунські і 4 хоругви піхоти польської. Інші з'єднання зазнали великих втрат. Щодо кількості жертв, то Віммер не розділяв їх у своїх працях на тих, хто загинув під час самого бою та після нього. За його словами, опираючись на критичне осмислення скарбово-військових актів та враховуючи той факт, що король, для того, аби відновити військо в скрутних умовах фінансово-податкової кризи, домовився з магнатерією про сплату винагороди воякам (що стало приводом для певної регенерації війська і таким чином приховало частину втрат у битві), можна припускати, що загальна кількість усіх вбитих під Батогом дорівнювала мінімум 8 тисячам людей [Wimmer, 1965, s. 74].

За словами українського історика Валерія Степанкова розбіжність щодо кількості тих, кого було вбито як під час самої битви, так і після неї, могла бути викликана мізерною кількістю свідчень, що були залишені безпосередніми учасниками подій. На підтвердження своїх слів вчений наводив слова з листа Альбрехта Гізицького до аноніма, який писав про те, що «ці всі, котрі на виведенні війська з обозу в поле наполягали, відразу ж утекли. Від них самих про гетьмана й інших допитатися, куди вони поділися, не можна, бо і самі не знають. Коли їх почали розпитувати про це, то одні стверджують, що убиті, другі – що до ув'язнення потрапили разом з іншими, де утримуються, треті розповідають, що при піхоті в облозі обороняються, як лише можуть...» [Степанков, 2013, с. 127]. На підставі цього фрагменту український вчений приходить до висновку, що ті учасники битви, котрим пощастило уникнути полону та втекти нічого не знали про подальшу долю своїх побратимів. У слушності такої думки переконує і лист Миколая Гечинського, військового товариша, який у листі від 3 червня 1652 року до великого канцлера коронного князя Анджея Лещинського описував події лише 1–2 червня [Grabowski, 1845, s. 82–84]. Натомість одиниці тих, кому вдалося врятуватися від вірної погибелі після битви або ж таки згодом розповіли про неї, або від нервового потрясіння відмовилися опису побаченого [Степанков, 2013, с. 127].

Дещо однозначнішим є питання, що стосується причин, які спонукали досвідченого і прагматичного Богдана Хмельницького до такої, на перший погляд, ірраціональної розправи над полоненими. На ряду з мотивом помсти за Берестечко та відновлення

власного авторитету у війську, автор однієї з найповніших монографій, присвяченої Батогу та військово-політичним подіям 1652 – 1653 років – Томаш Цесельський, писав про необхідність не допущення повернення татар до Криму та бажання перешкодити швидкій відбудові збройних сил Корони [Ciesielski, 2007, s. 37]. Приблизно, в такій самій тональності про мотиви козацького гетьмана писав і Грушевський.

Переходячи до джерел та історіографії Батозької битви загалом та знищення бранців зокрема, слід відмітити що перелік текстів є досить великим. Корпус польськомовних джерел, що оповідають про події, які розгорталися після битви доцільно поділити на дві частини. До першої належатимуть згадки та свідчення безпосередніх учасників подій (Кшиштофа Корицького, Станіслав Друшкевича, Кшиштофа Гродзіцького) [Długolecki, 1995, s. 181], другу групу представлятимуть описи та інтерпретації подій, що були залишені тими сучасниками, які не брали у них безпосередньої участі. Найбільш значущими та інформативними джерелами цієї групи є літописні згадки про битву, які містяться у «Клімактері» (або «Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV» [Kochowski, 1840] Веспасіана Коховського, «Хроніці міста Львова» Яна Томаша Юзефовича [Józefowicz, 1854], «Історії Польщі від смерті Владислава IV аж до миру Оливського» Вавжинця Рудавського [Rudawski, 1855], «Літописцю або хроніці Йоахима Єрліча» [Jerlicz, 1853], «Війні домовій» Самуеля Твардовського [Twardowski, 1681], анонімній «Віршованій хроніці» [Kronika] тощо.

Проте, за словами польського дослідника Пьотра Борка, до останнього кола белетризованих джерел дослідникові потрібно відноситися з обережністю, залишаючись свідомим того, що більшість з них вдаються до зумисних неточностей та моралізаторства [Borek, 2010, s. 332].

Іншим аспектом, на який потрібно зважати при роботі як з первинними (Коховський), так і з вторинними джерелами (в польській історіографії Кубалю, в українській – Костомаров) є те, що вони рясніють великою кількістю «зловістих знаків, пророцтв і ніким перед тим не завважених небезпечних гороскопів, що віщували велике нещасте» [Грушевський, 1996, с. 439].

Автори усіх первинних джерел були схильні перебільшувати кількість об'єднаного козацько-татарського війська, говорити про військові прорахунки коронного гетьмана та хаос серед ввірених йому сил. Проте літературний стиль авторів, розставлені у текстах смислові наголоси та певні деталі могли досить суттєво відрізнятися. Приміром, Вавжинець Рудавський розповідаючи про перебіг кампанії, дослівно подавав у своїй праці переписку між Калиновським та Хмельницьким [Rudawski, 1855, s. 185–189], Йоахим Єрліч коротко описував конфлікт між Пшиємським і Калиновським та сам хід битви під Батовом (а не Батоґом). На полі бою, між іншим, загинув і племінник хроніста – Стефан Стрибил [Jerlicz, 1853, s. 138–139]. Клірик Ян Юзефович увів в оповідання про страту полонених колоритну постать

куявського шляхтича Мацея Кадзідловського, який нібито перед смертю намагався чинити відчайдушний опір ногайцям [Józefowicz, 1854, s. 155].

У порівнянні з первинними джерелами більш пізніх авторських монографій, які були присвячені битві під Батоґом, налічується набагато більше. За словами автора книги «Від Батоґа до Жванця» [Ciesielski, 2007] Томаша Цесельського, популярні, але не критичні твори ряду польських авторів, що були написані в XIX столітті (зокрема, праці Антоніна Ролле [Rolle, 1880; Rolle, 2004], Францішка Равіти Гавронського [Gawroński, 2019], Людвіка Кубалі [Kubala, 1901]) не змогли внести нічого до вже усталених візій та інтерпретацій подій двохсторічної давнини (до цієї групи логічно віднести також працю Кароль Шайнохи [Шайноха, 2015]. З таким висновком вченого хоч і можна частково погодитися, проте належить також підкреслити, що саме ці белетристичні історичні розвідки надали описам подій виразного національного звучання та збагатили їх емоціями. Саме з цих творів, що поставали в рамках академічного та культурницького етапу польського національного відродження про своє політичне минуле дізнавалися тисячі представників польської нації.

За словами дослідниці з Дніпра – Оксани Пестрикової, яка займається вивченням постаті Людвіка Кубалі та посилається на творчість краківського історика літератури XVII ст. Юліуша Кіяса, лауреат Нобелівської премії з літератури та автор численних історичних романів Генрик Сенкевич використовував для написання своєї відомої трилогії праці саме Кароля Шайнохи та Людвіка Кубалі [Пестрикова, 2019, с. 6]. Тому, можна припускати, що твори зазначених авторів мали значний вплив на сприйняття та витворення образу подій середини XVII століття, який, щоправда, здійснювався через художні засоби красного письменства.

Не вдаючись до переповідання історичних наративів у творах цієї доби, зацентруємо увагу на головних особливостях та відмінностях щодо опису трагічної події 3–4 червня 1652 року у цьому корпусі текстів. Відомий історик першої половини XIX століття Кароль Шайноха писав у своїй белетризованій біографії Розанди Лупул про Батозьке побоїще, підтверджуючи з одного боку усталені раніше дані (зокрема, про ногайців як виконавців наказу Хмельницького, 5 тисяч бранців, тощо), так і додаючи власні деталі (40 тисяч козацько-татарського війська, 30 тисяч червонців викупу за бранців) [Шайноха, 2015].

Інший львівський науковець Людвік Кубалю залишив дещо детальніший опис подій 1652 року. У своєму нарисі він посилався «Криваве сватання» на праці Веспасіана Коховського, щоденник Миколая Ємьоловського [Jemiołowski, 1850], хронічки Йоахима Єрліча та Вавжинця Рудавського, проливає світло на те, чому в таборі польського війська під Батоґом виявилось так багато молодого офіцерства, яке потім спікатиме жажлива участь. За словами львівського історика XIX століття, причиною слугували особисті риси та специфічний характер коронного гетьмана Марціна Калиновського, який був «як дитина нетерплячий, в думці своїй запеклий, а при тому

гордий та мстивий». Кубаля додавав до детального, але недостовірного опису зовнішності історичного діяча теж не надто улесливі характеристики, зокрема, твердження про те, що крім неприборканого темпераменту та великого військового досвіду, якими він беззаперечно володів, йому б не завадили завбачливість, простота в спілкуванні та «великі інстинкти» [Kubala, 1901, s. 142].

Однак, ніби намагаючись збалансувати позитивними рисами свою оповідь про воєначальника (якого його підопічні не сприймали в тому числі і за відсутність воєнного щастя), Кубаля писав про те, що у старшого Калиновського були досить гарні стосунки з сином Самуелем і що саме в середовищі молодих магнатів, однолітків свого сина він почувався чи не найкраще [Kubala, 1901, s. 142–143].

Крім того, на сторінках свого есею про Батозький погром, львівський історик зазначав, що молоді офіцери були чудово обізнані про підгрунтя та привід битви. Для них завдання боронити гідність молодшої дочки молдавського господаря Василя Лупу було почесним шляхетним дорученням (тим більше, що старша сестра Розанди була дружиною великого гетьмана литовського Януша Радзивілла, а з огляду на вплив та багатство її батька одружитися на ній не проти були нащадки Потоцьких, Вишневецьких чи Калиновських) [Kubala, 1901, s. 141]. Натомість військова місія, що сприймалася «квітом шляхетської молоді» радше як пригода, романтична виправа, значилася також як можливість вкрити свої імена ратною славою тріумфаторів.

Проте, за словами Кубалі, на заваді цьому, окрім тактичних помилок, стояли також внутрішні протиріччя всередині польського командування. Відчуваючи себе подекуди більше письменником, аніж істориком, Кубаля вправно композиційно вибудовує протистояння нещасливого та власного Марціна Калиновського з одного боку, з авторитетним та вмільм Зигмунтом Пшиємським – з іншого. З цієї причини смерть коронного гетьмана не була описана як доблесна, тоді як кінець Марека Собеського та Зигмунта Пшиємського навпаки постає у творі наравду героїчним [Kubala, 1901, s. 149].

Що стосується самої різанини, то тут Людвік Кубаля відбиваючи канву первинних джерел вносив велику кількість точних деталей та емоційно забарвлював власний текст. Він наводив точну кількість полонених (5 тисяч), конкретизував ціну, яку козаки погодилися заплатити за реалізацію свого задуму (100.000 талерів та уся здобич з Кам'янця) та переконував, що різанина тривала три години. Польський історик також змальовував розпачливу сцену прощання жовінівців з життям, додаючи до чужих моторошних описів та оцінок битви («не вдаряла блискавка страшніша»), свої власні опінії («той майдан повний крові, ті згарища в обозі, повні людських кісток, виглядали, як одна велика рана на тілі Речі Посполитої») [Kubala, 1901, s. 150–151].

Окрім того, вчений полюбляв згадувати у своїх історичних оповіданнях про Боже провидіння, а також посилювати сюжет містичними елементами. «Криваве сватання» не стало виключенням (щоправда на відміну від багатьох тогочасних авторів Кубаля писав лише

про блискавки в труну Тимоша Хмельницького, які спровокували пожежі з людськими жертвами) [Kubala, 1901, s. 152]. Між іншим, за те, що у своїх потойбічних вигадках, польський історик XIX ст. посилався на Єрліча, в якого подібні колізії не згадані його критикував уже згаданий Михайло Грушевський [Грушевський, 1996, с. 440].

Ще один польський історик кінця XIX – початку XX ст. – Францішек Равіта-Гавронський у своїй двотомній монографії про Богдана Хмельницького теж не проминув згадати про Батіг. Він був чи не єдиним з числа істориків тієї епохи, хто, вслід за Вавжинцем Рудавським, вказував на те, що в рядах коронного війська самовіддано билися найманці німецького аутораменту, і що після битви Богдан Хмельницький наказав забрати 58 гармат та відібрати 258 найбільш високопоставлених вцілілих учасників битви з польського боку, яких було надіслано до Чигирини [Rawita-Gawroński, 1909, s. 210–212]. В останньому епізоді можна углядіти вплив літопису Самійла Величка, на який Равіта-Гавронський опирався при написанні своєї оповіді. Крім того, польський дослідник був набагато більш обережним в оцінці кількості військ неприятеля. На його думку, об'єднане козацько-татарське військо навряд чи було більшим від 20 тисяч (проти 40 тисяч у К. Шайнохи і 100 тисяч у Л. Кубалі). Причиною переоцінки сил суперника історик називав панічний відступ поляків, який унеможливив об'єктивну оцінку ситуації [Rawita-Gawroński, 1909, s. 206].

Компілятивний характер мав короткий опис битви та винищення бранців, що наводився у статті про містечко Ладижин у «Географічному словнику Королівства Польського та інших слов'янських країв», який побачив світ наприкінці XIX століття. Разом з помилками та неточностями (Конєцпольський замість Калиновського) зустрічаються також і неочікувані белетризовані подробиці (що, скажімо, Кшиштоф Гродзиський врятувався завдяки тому, що після бою у нього було обпалене обличчя) [Słownik, 1884, s. 570].

Наступна неоднорідна хвиля появи історичних монографій, які побічно, або безпосередньо стосувалися битви під Батогом мала місце в другій половині XX століття – на початку XXI століття. Ряд дослідницьких праць польських авторів, які почали з'являтися від шістдесятих років (передусім, роботи Яна Віммера [Wimmer, 1958; Wimmer, 1965], Адама Керстена [Kersten, 1963], Збігнева Вуйчіка [Wójcik, 1989], Мирослава Нагельського [Nagielski, 2003], Войцеха Длуголенського [Długolecki, 1995], того ж таки Томаша Цесельського [Ciesielski, 2007], Пьотра Борека [Borek, 2010], Даріуша Мілевського [Milewski, 2011], Радослава Сікори [Sikora] та Марека Грошковського [Groszkowski, 2014]) були критичнішими, інформативнішими та такими, які містили різні, хоч і не завжди тотожні, інтерпретації подій.

Якщо праці, які стосувалися опису стану боєздатності польського війська [Nagielski, 1999, s. 22–23], а також ті праці, що хронологічно були написані за часів Польської народної республіки [Wimmer, 1965, s. 74] обмежувалися короткими згадками про сам факт різанини невільників на другий день після бою, то у роботах істориків, які працювали на зламі тисячоліть

акцент було зміщено переважно в бік віктимності або ж (гео-) політичних наслідків битви. Приміром, історик Януш Домбровський з Гданьська зауважував, що винищення польських бранців викликало шок, який обірвав будь-які навіть гіпотетичні надії на дипломатичне розв'язання конфлікту. За його словами, покарання смертю повстанців або простолюднів, згідно з тогочасною традицією, була нормальною практикою, яка вписувалася в картину тогочасного бачення установленого Богом порядку (тут Домбровський, посилаючись на Януша Тазбіра, наводив як приклад мотивацію отримання винагороди скривдженими за свою терпеливість, що була розповсюджена серед адептів культу Ісидора-орача). Проте страта шляхти, та ще й сенаторів була річчю зовсім іншого порядку. Відповідно до тогочасних уявлень вона вимагала помсти з неба (звідси і така тяга більш давніх авторів зосереджуватися на містичних явищах, які знаменували катастрофу для одних і покарання для інших) [Dąbrowski, 2007, s. 149–150].

Найбільш цілісними працями, що приділяли увагу битві під Батогом, а також розкривали тему страти полонених є книга Войцеха Длуголенського, яка з'явилася в середині дев'яностих в популярній серії книг «Історичні битви» від видавництва «Беллона», а також праця Томаша Цесельського, що була присвячена розгляду воєнно-політичних подій козацько-польської війни в Україні та Молдові у 1652–1653 роках. На підставі широкого кола залучених джерел обидва автори вдавалися до детальної реконструкції подій, приводили на сторінках монографій схеми битви, зіставляли судження й оцінки попередників, а також розмірковували про мотиви Богдана Хмельницького.

У популярно-наукових працях молодого покоління сучасних польських істориків [Groszkowski, 2014; Galik, 2007], як і в цілій низці менш поважних публіцистичних та журналістських матеріалів помітна тенденція до применшення кількості польського війська та наголосі саме на пам'яттєвому компоненті події.

Втім, далеко не всі експлікації, запропоновані авторами цих розвідок є вдалими. До прикладу, під опублікованим на сторінці історичного веб-порталу «Histmag.org» фрагментом книги Марека Грошковського [Groszkowski] присутні іронічні коментарі, які апелюють до певних тверджень автора, а разом й ілюструють скепсис деяких читачів ресурсу (скоріш за все з числа професійних істориків) до позиції науковця. Користувач ресурсу під нікнеймом «grabarz» критикував твердження докторанта Університету кардинала Стефана Вишинського про те, що «трагічна різанина польських бранців пам'ятається зараз як Сарматська Катинь». Інтернет-юзер задавав питання щодо того, кого конкретно автор називав носієм такої вторинної (або сконструйованої) пам'яті? Таке питання було покликане увиразнити хиби логіки автора, адже жоден не те що учасник чи очевидець, але навіть реципієнт так званої «комунікативної пам'яті» (за Яном Ассманом) не дожив до того часу, коли відбувалися моторошні події Катинського злочину. Дописувач зауважував, що особисто для нього таке окреслення є не просто анахронічним (в дослівному

розумінні цього слова), але й абсурдним за визначенням. «Чи Азенкур не був Катинню французів? Чому не, наприклад, не Сарматська Ізандлвана (бій в ході англо-зулуської війни 1879 року – автор)»? Оскільки шляхта, кінець кінців, боронилася в бойовому порядку табору... Або чому не сарматська Калка? Боролися ж з татарами...» [Groszkowski].

Проте і на цьому, і на інших форумах подібні ремарки є радше виключенням. Коментарі, які містяться під Інтернет-статтями про Батозьку битву та подібними відеороликами на YouTube здебільшого педалюють тему безталанності Калиновського (або раз по раз оповідають про бунт війська проти нього), стигматизують польський досвід та екстраполюють його на пізніші часи. Частина висловлювань не позбавлені ксенофобних за змістом закидів на адресу українців.

У зв'язку з тим, що у польському дискурсі, присвяченому як самій Батозькій поразці, так і тим трагічним подіям, які розгорталися одразу після неї, зустрічаються гострі політичні випадки, а також сліпий презентизм у спробах насадження щодо минулого пануючого зараз комплексу уявлень про права людини, закони та звичаї війни, виникає два закономірних питання – звідки взявся концепт Сарматської Катині (порівняння Батога 1652 з Катинню 1940) та як вплинула ця нова довокола-академічна інтерпретація подій середини XVII століття на колективні візії поляків щодо повстання Хмельницького?

Першим, хто вжив таке порівняння був Пьотр Галік, який 2007 року написав статтю під заголовком «Сарматська Катинь. Битва і різанина в урочищі Батіг 1652 року» [Galik, 2007] (використання цієї сентенції у більш ранніх публікаціях відстежити не вдалося). Після цього цей вираз було розтиражовано сторінками численних інтернет-публікацій у 2000-их.

При аналізі спроб конструювання та екстерналізації травматичного досвіду, а саме через такі процеси переосмислюється битва під Батогом, видається доцільним пригадування теорії відомого американського соціолога Джефрі Александера. Вчений писав про часту практику інструментального витворення травматичного нарративу, в якому після етапу «Заявлення» та актуалізації нових значень травми (поява т.зв. «Carrier group»), неодмінно має відбуватися вбудовування нарративу травми в конкретне інституційне середовище шляхом мовної інкультурації якомога ширшої аудиторії, а також усталення її фінальної моделі [Alexander, 2003, p. 94–96].

Єдина відмінність у порівнянні з більш традиційними травмоцентричними дискурсами (Волинь, Варшавське повстання, «воєнний стан», трансформація) полягає у тому, що події, які стали підставою для розбудови цієї нарації є набагато більш віддаленими у часі від спроб їхнього переосмислення. Звісно, немає жодних свідчень про те, що до кінця XX століття дожили люди, які б пам'ятали зміст усних переказів про битву, що залишилися від її відлілих учасників, або ж, що мали власні судження про неї, що базувалися б на родинних історіях. Внаслідок відсутності будь-якого (окрім хіба що символічного) зв'язку між учасниками бою та безпосередніми

акторами віктимно-героїчного нарративу, які були позбавлені безпосереднього болочого психо-емоційного досвіду, сформувалася ситуація яку словами Рональда Ейермана можна назвати ретроспективним історичним травмуванням [Eugeman, 2001] (сам Ейерман писав про вплив рабства на формування афро-американської ідентичності).

Отже, як уже згадувалося вище, домінуючий у польській публіцистиці концепт битви під Батоґом 1652 року як такої собі Катині ще до Катині, є грубим спрощенням та не надто продуктивним способом реконструкції перебігу подій середини XVII століття, пояснення їхньої логіки та каузальності. На додаток це ще й яскрава ілюстрація того, наскільки неоднаковими та розбіжними часто є історія та колективна пам'ять.

Варто ще раз наголосити, що об'єктивне пояснення не шляхетних вчинків та злочинів, дражливих історичних сюжетів та давніших подій, немислиме у відриві від контексту реалій тих часів. Дуже складною темою, з огляду на наявність двох національних нарративів (польського та українського), були, є, і, вочевидь, ще довго залишатимуться події Національно-визвольної війни під проводом Богдана

Хмельницького. Адже події, за якими наші західні сусіди звикли бачити триумф польської зброї, українці сприймають як дошкульні поразки, а ряд подій, якими натомість пишаються наші співвітчизники, річниця яких ми відзначаємо з великою помпою, можуть нести про себе дуже погані спогади для наших сусідів.

Висновки. Отже, у статті було перелічено та підсумовано наявні джерела та історичні розвідки польських авторів, які сформували загальний образ самої битви під Батоґом 1652 року, а також масової езекуції еліти польського війська після бою. Окрім польської історіографії з цілком встановити яким є відображення події у сучасній колективній пам'яті поляків було проаналізовано також Інтернет-публікації, відеоролики за темою на відеохостингу YouTube та коментарі під ними. Було встановлено, що однією з популярних умоглядних пам'яттєвих конструкцій, що стосувалися страти військовополонених 3–4 червня 1652 року, яка була започаткована Пьотром Галіком в середині двохтисячних, було порівняння Батоґа з Катинським злочином 1940 року (так звана «Сарматська Катинь»), популярність якої в неакадемічному середовищі є й досі високою.

Список використаних джерел

Джерела

- Hiob, L., 1713. *Schau-Bühne der der Welt*, Franckfurt am Mayn, 831 s.
- Grabowski, A., 1845. *Oczyste spominki w pismach do dziejów dawniej Polski, diaryusze, relacye, pamiętniki i.t.p. służyc mogące do objaśnienia dziejów krajowych tudzież listy historyczne do panowania królów Jana Kazimierza i Michała Korybuta oraz listy Jana Sobieskiego marszałka i hetmana wielkiego koronnego*, t. II., Kraków: Nakładem Józefa Cypcera, 368 s.
- Kochowski, W. *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV, Climacter Primus*. [Online]. Доступно: http://www.staropolska.pl/barok/W_Kochowski/Klimakter.html (дата звернення: 20.02.2020).
- Kochowski, W., 1840. *Historia panowania Jana Kazimierza*, Poznań: Wyd. E. Raczyński, 387 s.
- Kochowski, W., 1991. *Utwory poetyckie*, Wrocław: Biblioteka Narodowa, 480 s.
- Kronika rymowana*, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, 1275 s.
- Jemiolowski, M., 1850. *Pamiętnik Mikołaja Jemiolowskiego towarzysza lekkiej chorągwi, ziemianina województwa bełzkiego, obejmujący dzieje Polski od roku 1648 do 1679 społecznie, porządkiem lat opowiedziane*, Lwów: Druk. Zakładu Narodowego Ossolińskich, 287 s.
- Jerlicz, J., 1853. *Latopisiec albo kroniczka, t. I*, Warszawa: Wyd. Kazimierz Władysław Wójcicki, 213 s.
- Józefowicz, J. T., 1854. *Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historia arcybiskupstwa lwowskiego w tejsze epoce*, Lwów: Druk. zakładu narod. im. Ossolińskich, 504 s.
- Radziwiłł, A. S., 1980. *Pamiętnik o dziejach w Polsce, t. 3: 1647 – 1656*, Przekł. i oprac. A. Przyboś, R. Zelewski, Kraków: Państwowy Instytut Wydawniczy, 613 s.
- Rudawski, W. J., 1855. *Historja polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660 r.* t. 1., Petersburg-Mohylew: Wyd. B. M Wolff, 460 s.
- Schleder, J. G., Merian, M., 1685. *Theatrum Europaeum*, Bd. 7, Franckfurt am Mayn: Johann Görlin, 1100 s.
- Збірник козацьких літописів: Густинський, Самійла Величка, Грабянки. Літопис Самійла Велички*, 2006, том I, Київ: Дніпро, 976 с.
- Літопис Самовидця*, 1971. Упор. А. Д. Скаба, І. О. Гуржій, В. А. Дядиченко, Київ: Наукова думка, 175 с.

Література

- Alexander, J., 2003. *The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology*, Oxford: Oxford University Press, 296 p.
- Borek, P., 2010. Kłeska pod Batohem 1652 roku w relacjach diariuszowo-pamiętnikarskich, *Człowiek w teatrze świata: studia o historii i kulturze dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grzybowskiemu z okazji osiemdziesiątych urodzin*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 327–336.
- Ciesielski, T., 2007. *Od Batohu do Żwańca. Wojna na Ukrainie, Podolu i Mołdawię 1652 – 1653*, Zabrze: Wydawnictwo INFORTeditions, 335 s.
- Dąbrowski, J., 2007. *Próby rozwiązania konfliktu kozackiego w latach 1648 – 1672 przez polskie elity polityczne*. [Online]. Доступно: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/104150/10-Dabrowski.pdf?sequence=1> (дата звернення: 20.02.2020).
- Długolecki, W. J., 1995. *Batoh 1652*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 202 s.
- Drozd, J., 2012. *Batoh – «Katyń» sprzed 360 lat*, Najwyższy Czas! – Numer 28/30. (1156 – 1157), s. L–LI.
- Druszkiewicz, S. A., 1856. *Pamiętniki Stanisława Zygmunta Druszkiewicza, stolnika parnawskiego, «Dziennik literacki»*, t. II, Lwów, s. 124–132.
- Duda, S., 2014. *«Sarmacki Katyń»*. [Online]. Доступно: https://wyborcza.pl/alehistoria/1,121681,15456961,Sarmacki_Katyn.html (дата звернення: 20.02.2020).

- Eyerman, R., 2001. *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*, Cambridge: Cambridge University Press, 302 p.
- Galik, P. *Sarmacki Katyń. Bitwa i rzeź na uroczysku Batoch w 1652 roku*. [Online]. Доступно: <http://web.archive.org/web/20170907214424/http://portalwiedzy.onet.pl/4869,6169,1434168,3,czasopisma.html> (дата звернення: 20.02.2020).
- Groszkowski, M. «Sarmacki Katyń». *Bitwa pod Batohem w 1652 roku*. [Online]. Доступно: <https://histmag.org/Sarmacki-Katyn-Bitwa-pod-Batohem-w-1652-roku-10012> (дата звернення: 20.02.2020).
- Groszkowski, M., 2014. *Batoch 1652 – Wiedeń 1683. Od kompromitacji do wiktorii*, Warszawa: PROMOHISTORIA, 117 s.
- Jasienica, P., 2007. *Rzeczpospolita Obojga Narodów – Calamitatis Regnum*, Warszawa: Prószyński i S-ka, 388 s.
- Jenike, L., 1890. *Stefan Czarniecki*, Warszawa: Gebethner i Wolf, 168 s.
- Jeńców bestialsko wymordowano, niepogrzebane ciała zjadaly zwierzęta. Rocznica «sarmackiego Katynia»*. [Online]. Доступно: https://historia.wprost.pl/486846/Sarmacki-Katyn-Kleska-pod-Batohem-w-1652-roku.html?utm_source=historia.wprost.pl&utm_medium=recommendation&utm_campaign=autoload (дата звернення: 20.02.2020).
- Kersten, A., 1963. *Stefan Czarniecki 1599 – 1665*, Warszawa: MON, Wojskowy Instytut Historyczny, 582 s.
- Końubaj, E., 1859. *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno, Witebsk: Wyd. M. Mindelsohn, 460 s.
- Kubala, L., 1901. *Szkice historyczne*, t. 2, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 318 s.
- Milewski, D., 2011. *Rywalizacja polsko-kozacka o Mołdawię w dobie powstania Chmielnickiego (1648 – 1653)*, Zabrze: Wydawnictwo INFORteditions, 320 s.
- Nagielski, M., 1999. *Armia koronna wobec sojuszu kozacko-tatarskiego w latach 1648 – 1654 Rzeczpospolita w dobie Trylogii*, Warszawa, s. 17–26.
- Nagielski, M., 2003. *Armia Koronna w latach 1651-1653. Cz I: Armia Koronna od Beresteczka (VI 1651) do Batochu (V 1652), Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, t. XL, s. 25–47.
- Plewczyński, M., 2017. *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku, Lata 1500 – 1548*, tom I, Zabrze: Wydawnictwo INFORteditions, 460 s.
- Przyboś, A., 1965. *Samuel Kalinowski*, Polski Słownik Biograficzny, t. XI, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 466
- Rawita-Gawroński, F., 1909. *Bohdan Chmielnicki, tom 2. Od elekcji Jana Kazimierza do śmierci*, Lwów-Kraków: Gebethner, 486 s.
- Rolle, A. J., 2004. *Zameczki podolskie na kresach multańskich, t. 1. Kamieniec nad Smotryczem*, Poznań: Kurpisz, 308 s.;
- Rolle, A. J., 1880. *Zameczki podolskie na kresach multańskich, t. 3.*, Warszawa: Gebethnera i Wolffa, 290 s.
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, 1884, t. V: Kutowa Wola – Malczyce, Warszawa, s. 569–571.
- Sikora R. *Rzeź polskich jeńców pod Batohem* [Online], Доступно: https://opinie.wp.pl/rzez-polskich-jencow-pod-batohem-6126019163965569a?tid=114cd4&_tictsrn=3 (дата звернення: 20.02.2020).
- Sowa, J., *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Kraków: TAIWPN Universitas, 584 s.
- Twardowski, S., 1681. *Wojna domowa z Kozaki i Tatarzy, z Moskwą potym Szwedami i z Węgry przez lat dwanaście za panowania Najjaśniejszego Jana Kazimierza tocząca się*, Kalisz, 284 s.
- Widacka, H. *Rzeź polskich jeńców pod Batohem*. [Online]. Доступно: https://www.wilanow-palac.pl/rzez_polskich_jencow_pod_batohem.html (дата звернення: 20.02.2020).
- Wimmer, J., 1958. *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648 – 1655, «Studia i Materiały do Historii Wojskowości»*, Nr. 4, s. 477–510.
- Wimmer, J., 1965. *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 384 s.
- Wójcik, Z., 1989. *Wojny kozackie w dawnej Polsce*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 80 s.
- Бовуа, Д., 1998. *Битва за землю в Україні 1863 – 1914. Поляки в соціо-етнічних конфліктах*, Київ: Критика, 334 с.
- Грушевський, М. С., 1996. *Історія України-Руси*, т. IX, кн. 1., Київ: Наукова думка, 880 с.
- Пестрикова, О. В., 2019. *Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук «Польський історик Людвік Кубаля та його внесок у дослідження проблем історії України»*, Дніпро: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 20 с.
- Соловьев, С. *История России с древнейших времен, том 6. От правления Василия III Ивановича до кончины Иоанна IV Грозного, 1505 – 1584*. [Online]. Доступно: http://militera.lib.ru/common/solovyev/1/06_01.html (дата звернення: 20.02.2020).
- Степанков, В. С., 2003. *Батозька битва 1652*, Енциклопедія історії України, т. 1, К.: Видавництво «Наукова думка», 688 с.
- Степанков, В. С., 2013. Документальні й епістолярні джерела дослідження Батозької битви, Кам'янець-Подільський, *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*, с. 127–135
- Степанков, В., 2012. Польська історіографія Батозької битви 1652 року, *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць*, вип. 3, с. 207–219.
- Смолій, В. А., 2009. *Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.)*, Київ: Видавничий дім «Кисво-Могилянська академія», 447 с.
- Маєўскі, А. А., 2015. Узяцце Пінска войскам ВКЛ у лістападзе 1648 г., *Arche*, 12, с. 9–15.
- Мараев, В., 2017. *Битва під Батогом: «український Ганнібал» і «сарматська Катинь»*. [Online]. Доступно: <https://uain.press/news/accents/bytva-pid-batogom-ukrayinskyj-gannibal-sarmatska-katyn-155003> (дата звернення: 20.02.2020).
- Шайноха, К., 2015. *Домна-Розанда*. [Online]. Доступно: http://az.lib.ru/s/shajnoha_k/text_1881_domna-rozanda-oldorfo.shtml (дата звернення: 20.02.2020).

References

- Alexander, J., 2003. *The Meaning of Social Life. A Cultural Sociology*, Oxford: Oxford University Press, 296 p. (in English).
- Beauvois, D., 1998. *Bytva za zemliu v Ukraini 1863 – 1914. Poliaky v sotsio-ethnichnykh konfliktakh [A Fight for Land in Ukraine. 1863 – 1914. Poles in socio-ethnic clashes]*, Kyiv: Krytyka, 334 s. (in Ukrainian).
- Borek, P., 2010. *Kłeska pod Batohem 1652 roku w relacjach dziennikarsko-pamiętnikarskich, Człowiek w teatrze świata: studia o historii i kulturze dedykowane Profesorowi Stanisławowi Grzybowskiemu z okazji osiemdziesiątych urodzin*, Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, s. 327–336. (in Polish).
- Ciesielski, T., 2007. *Od Batochu do Zwańca. Wojna na Ukrainie, Podolu i Mołdawię 1652 – 1653*, Zabrze: Wydawnictwo INFORteditions, 335 s. (in Polish).

- Długolecki, W. J., 1995. *Batoh 1652*, Warszawa: Wydawnictwo Bellona, 202 s. (in Polish).
- Drozd, J., 2012. *Batoh – «Katyń» sprzed 360 lat*, *Najwyższy Czas!* – Numer 28/30. (1156 – 1157), s. L-LI. (in Polish).
- Druszkiewicz, S. A., 1856. Pamiętniki Stanisława Zygmunta Druszkiewicza, stolnika parnawskiego, «*Dziennik literacki*», t. II, Lwów, s. 124–132. (in Polish).
- Duda, S. 2014. «*Sarmacki Katyń*». [Online]. Доступно: https://wyborcza.pl/alehistoria/1,121681,15456961,Sarmacki_Katyn.htm (дата звернення: 20.02.2020). (in Polish).
- Eyerman, R., 2001. *Cultural Trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*, Cambridge: Cambridge University Press, 302 p. (in English).
- Galik, P. *Sarmacki Katyń. Bitwa i rzeź na uroczysku Batoh w 1652 roku*. [Online]. Доступно: <http://web.archive.org/web/20170907214424/http://portalwiedzy.onet.pl/4869,6169,1434168,3,czasopisma.html> (дата звернення: 20.02.2020). (in Polish).
- Grabowski, A., 1845. *Ojczyście spominki w pismach do dziejów dawnej Polski, diaryusze, relacje, pamiętniki i.t.p. służyć mogące do objaśnienia dziejów krajowych tudzież listy historyczne do panowania królów Jana Kazimiérza i Michała Korybuta oraz listy Jana Sobieskiego marszałka i hetmana wielkiego koronnego*, t. II., Kraków: Nakładem Józefa Cypcera, 368 s. (in Polish).
- Groszkowski, M. «*Sarmacki Katyń*». *Bitwa pod Batohem w 1652 roku*. [Online]. Доступно: <https://histmag.org/Sarmacki-Katyn.-Bitwa-pod-Batohem-w-1652-roku-10012> (дата звернення: 20.02.2020). (in Polish).
- Groszkowski, M., 2014. *Batoh 1652 – Wiedeń 1683. Od kompromitacji do wiktoria*, Warszawa: PROMOHISTORIA, 117 s. (in Polish).
- Hiob, L., 1713. *Schau-Bühne der der Welt*, Franckfurt am Mayn, 831 s. (in Polish).
- Hrushevsky, M. S., 1996. *Istoria Ukrainy-Rusy [History of Ukraine-Rus]*, t. IX, kn. 1, Kyiv: Naukova dumka, 880 c. (in Ukrainian).
- Jasienica, P., 2007. *Rzeczpospolita Obojga Narodow – Calamitatis Regnum*, Warszawa: Proszynski i S-ka, 388 s. (in Polish).
- Jemiołowski, M., 1850. *Pamiętnik Mikołaja Jemiołowskiego towarzysza lekkiej chorągwi, ziemianina województwa bełzkiego, obejmujący dzieje Polski od roku 1648 do 1679 spólcześnie, porządkiem lat opowiedziane*, Lwów: Druk. Zakładu Narodowego Ossolińskich, 287 s. (in Polish).
- Jeńców bestialsko wymordowano, niepogrzebane ciała zjadały zwierzęta. Rocznica «sarmackiego Katynia»*. [Online]. Доступно: https://historia.wprost.pl/486846/Sarmacki-Katyn-Kleska-pod-Batohem-w-1652-roku.html?utm_source=historia.wprost.pl&utm_medium=recommendation&utm_campaign=autoload (дата звернення: 20.02.2020). (in Polish).
- Jenike, L., 1890. *Stefan Czarniecki*, Warszawa: Gebethner i Wolf, 168 s. (in Polish).
- Jerlicz, J., 1853. *Latopisiec albo kroniczka, t. 1*, Warszawa: Wyd. Kazimierz Władysław Wójcicki, 213 s. (in Polish).
- Józefowicz, J.T., 1854. *Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza historia arcybiskupstwa lwowskiego w teje epoche*, Lwów: Druk. zakładu narod. im. Ossolińskich, 504 s. (in Polish).
- Kersten, A., 1963. *Stefan Czarniecki 1599 – 1665*, Warszawa: MON, Wojskowy Instytut Historyczny, 582 s. (in Polish).
- Kochowski, W. *Annalium Poloniae ab obitu Vladislai IV, Climacter Primus*. [Online]. Доступно: http://www.staropolska.pl/barok/W_Kochowski/Klimakter.html (дата звернення: 20.02.2020). (in Polish).
- Kochowski, W., 1840. *Historia panowania Jana Kazimierza*, Poznań: Wyd. E. Raczyński, 387 s. (in Polish).
- Kochowski, W., 1991. *Utwory poetyckie*, Wrocław: Biblioteka Narodowa, 480 s. (in Polish).
- Kotłubaj, E., 1859. *Życie Janusza Radziwiłła*, Wilno, Witebsk: Wyd. M. Mindelsohn, 460 s. (in Polish).
- Kronika rymowana*, Biblioteka Polskiej Akademii Nauk i Polskiej Akademii Umiejętności w Krakowie, 1275 s. (in Polish)
- Kubala, L., 1901. *Szkie historyczne, t. 2*, Warszawa: Nakład Gebethnera i Wolffa, 318 s. (in Polish).
- Litopys Samovydtisia [Chronicle of Samovydets]*, 1971. Upor. A.D. Skaba, I. O. Hurzhii, V. A. Diadychenko, Kyiv: Naukova dumka, 175 s. (in Ukrainian).
- Majewski, A. A., 2015. Uziaccie Pinska vojskam VKL u listopadzie 1648 g., *Arche*, 12, c. 9–15. (in Belarusian).
- Maraev, V., 2017. *Bytva Pid Batohom «Ukrainskyi Hannibal» i «Sarmatska Katyn»*, [Battle of Batih. Ukrainian Hannibal and Sarmatian Katyn]. [Online]. Доступно: <https://uain.press/news/accents/bytva-pid-batogom-ukrayinskyj-gannibal-sarmatska-katyn-155003> (дата звернення: 20.02.2020). (in Ukrainian).
- Milewski, D., 2011. *Rywalizacja polsko-kozacka o Moldawię w dobie powstania Chmelnickiego (1648 – 1653)*, Zabrze: Wydawnictwo INFORTeditions, 320 s. (in Polish).
- Nagielski, M., 2003. *Armia Koronna w latach 1651 – 1653, Cz I: Armia Koronna od Beresteczka (VI 1651) do Batohu (V 1652), Studia i Materiały do Historii Wojskowości, t. XL, s. 25–47*. (in Polish).
- Nagielski, M., 1999. *Armia koronna wobec sojuszu kozacko-tatarskiego w latach 1648 – 1654 Rzeczpospolita w dobie Trylogii*, Warszawa, s. 17–26. (in Polish).
- Pestrykova, O. V., 2019. *Avtoferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata istorychnykh nauk «Polskyi istoryk Liudvik Kubalia ta yoho vnesok u doslidzhennia problem istorii Ukrainy»*, Dnipro: Dniprovskiy natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara [Polish historian Ludwik Kubala and his contribution to the study of Ukrainian history], 20 s. (in Ukrainian).
- Plewczyński, M., 2017. *Wojny i wojskowość polska w XVI wieku, Lata 1500 – 1548*, tom I, Zabrze: Wydawnictwo INFORTeditions, 460 s. (in Polish).
- Radziwiłł, A. S., 1980. *Pamiętnik o dziejach w Polsce, t. 3: 1647 – 1656*, Przekł. i oprac. A. Przyboś, R. Zelewski, Kraków: Państwowy Instytut Wydawniczy, 613 s. (in Polish).
- Rawita-Gawroński, F. R., 1909. *Bohdan Chmielnicki, tom 2. Od elekcji Jana Kazimierza do śmierci*, Lwów-Kraków: Gebethner, 486 s. (in Polish).
- Rolle, A. J., 1880. *Zameczki podolskie na kresach multańskich, t. 3.*, Warszawa: Gebethnera i Wolffa, 290 s. (in Polish).
- Rolle, A. J., 2004. *Zameczki podolskie na kresach multańskich, t. 1. Kamieniec nad Smotryczem*, Poznań: Kurpisz, 308 s. (in Polish)
- Rudawski, W. J., 1855. *Historja polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660 r.*, t. 1., Petersburg-Mohylew: Wyd. B.M Wolff, 460 s. (in Polish).
- Schleder, J. G., Merian, M., 1685. *Theatrum Europaem*, Bd. 7, Franckfurt am Mayn: Johann Görlin, 1100 s. (in Polish).
- Shajnoha, K., 2015. *Domna-Rozanda* [Online]. Доступно: http://az.lib.ru/s/shajnoha_k/text_1881_domna-rozanda-oldorfo.shtml (дата звернення: 20.02.2020). (in Russian).
- Sikora, R., *Rzeź polskich jeńców pod Batohem*. [Online]. Доступно: https://opinie.wp.pl/rzez-polskich-jencow-pod-batohem-6126019163965569a?tcid=114cd4&_tcrsn=3 (дата звернення: 20.02.2020). (in Polish).
- Sowa, J., *Fantomowe ciało króla. Peryferyjne zmagania z nowoczesną formą*, Kraków: TAiWPN Universitas, 584 s. (in Polish).
- Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 1884, t. V: Kutowa Wola – Malczyce, Warszawa, s. 569–571. (in Polish).

Smolii, V. A., 2009. *Ukrainska natsionalna revoliutsiia XVII st. (1648 – 1676 rr.)* [Ukrainian national revolution of the XVII century (1648 – 1676)], Kyiv: Vydavnychiy dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 447 s. (in Ukrainian).

Solovyov, S., *Istoriya Rossii s drevneyshih vremen. Tom 6. Ot pravleniya Vasiliya III Ivanovicha do konchiny Ioanna IV Groznogo, 1505 – 1584. [The History of Russia from the Earliest Times]* [Online]. Доступно: http://militera.lib.ru/common/solovyev1/06_01.html (дата звернення: 20.02.2020). (in Russian).

Stepankov, V. S., 2003. *Batozka bytva 1652 [Battle of Batih 1652]*, Entsyklopediia istorii Ukrainy, t. 1, K.: Vydavnytstvo «Naukova dumka», 688 s. (in Ukrainian).

Stepankov, V. S., 2013. *Dokumentalni y epistoliarni dzherela doslidzhennia Batozkoi bytvy [Documentary and epistolary sources of research on the Battle of Batih]*, Kamianets-Podilskyi: Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky, s. 127–135. (in Ukrainian).

Stepankov, V., 2012. *Polska istoriografia Batozkoi bytvy 1652 roku [Polish historiography of the Battle of Batih in 1652], Problemy istorii krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy: zbirnyk naukovykh prats*, вип. 3, s. 207–219. (in Ukrainian).

Twardowski, S., 1681. *Woyna domowa z Kozaki i Tatarzy, z Moskwą potym Szwedami i z Węgry przez lat dwanaście za panowania Najjaśniejszego Jana Kazimierza tocząca się*, Kalisz, 284 s. (in Polish).

Widacka, H., *Rzeź polskich jeńców pod Batohem*, Muzeum Pałacu Króla Jana III w Wilanowie. [Online], Доступно: https://www.wilanow-palac.pl/rzez_polskich_jencow_pod_batohem.html (дата звернення: 20.02.2020). (in Polish).

Wimmer, J., 1958. *Materiały do zagadnienia organizacji i liczebności armii koronnej w latach 1648 – 1655*, «*Studia i Materiały do Historii Wojskowości*», № 4, s. 477–510. (in Polish).

Wimmer, J., 1965. *Wojsko polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 384 s. (in Polish).

Wójcik, Z., 1989. *Wojny kozackie w dawnej Polsce*, Kraków: Krajowa Agencja Wydawnicza, 80 s. (in Polish).

Zbirnyk kozatskykh litopysiv: Hustynskyi, Samiila Velychka, Hrabianky. Litopys Samiila Velychky. [Chronicle of Samiilo Velychko], tom I, 2006, Kyiv: Dnipro, 976 s. (in Ukrainian).

SUMMARY

«SARMATIAN KATYŃ».

THE IMAGE OF THE MASS EXECUTION OF POLISH CAPTIVES AFTER THE BATTLE OF BATIH IN 1652 IN HISTORIOGRAPHY AND COLLECTIVE MEMORY OF POLAND

Ihor Usatenko

PhD, lecturer at the Department of Philology and Humanities,
Public Higher Educational Establishment «Vinnitsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia

The article represents a comprehensive study of a typical image of the mass execution of Polish prisoners, who were captured after the battle of Batih in 1652, constructed by the Polish historiography. It contains an in-depth analysis of a wide range of eyewitness testimonies, historical writings, publicist and journalistic articles closely related to the research topic. It has been determined that the Polish chroniclers and most other recent authors repeatedly dealt with the themes of Batih defeat and subsequent execution of Polish prisoners. Almost all authors tried to construct a narrative that simultaneously included both heroic and victim paradigms. This position of most neighboring country scholars contrasts with several interpretations regarding the tides of the other battles that occurred during the Cossack-Polish war. Unlike the Battle of Batih in 1652, none of them were marked by similar tragic events. It was also found out that numerous descriptions, evaluations, and assessments of the prisoner massacre that many Polish authors have implemented differ significantly from each other. The discrepancy might explain the main subjects of such difference about the number of victims and the lack of consent on who was the initiator and who performed as an executor of capital punishment. Special attention was given to the issue of determining the place of the Battle of Batih and the execution of prisoners after that in the collective memory of the Poles. In addition, the article considered attempts to introduce the narrative of «Sarmatian Katyn» in which the events from the XVIIth century were linked with the events of the Second World War. The academic community did not accept a construct despite its popularity in the media at the beginning of the 2000s.

Keywords: Polish historiography, collective memory, Cossack-Polish War, Battle of Batih, «Sarmatian Katyn», the massacre of Polish captives.